

УДК 930.2:94(477.83/.86)«178»

В. ДОЛІНОВСЬКИЙ, К. СЛЮСАРЕК*

**ПОДАТКОВІ ДОКУМЕНТИ 1780-Х РОКІВ
ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ІСТОРІЇ ГАЛИЦЬКИХ МІСТ**

Здійснено огляд комплексу джерел, що з'явилися у результаті податкових реформ в Австрійській імперії наприкінці 1780-х років. Охарактеризовано склад та інформаційний потенціал цих джерел, проаналізовано їх значення для дослідження історії міст Галичини. На прикладі міста Олеська продемонстровано практичність використання податкових документів для вивчення міської проблематики.

Ключові слова: Йосифінська метрика; урбаріальні описи; інвентарі будинків; міста Галичини; міський простір; соціально-професійна структура.

Після приєднання Галичини до складу Австрійської імперії урядом було проведено низку реформ у всіх сферах життя краю¹. Ці нововведення спрямовувалися на уніфікацію та реорганізацію державних структур, судової, адміністративної та податкової систем, здійснення обліку земельної власності. Численні правові норми, запроваджені у 1780-х роках, передбачали збільшення прибутків державної казни. Серед них найважливіше значення мала реформа земельного податку, якому підлягали всі власники та користувачі орними ґрунтами. Це питання регулювали 4 закони: патент 12 квітня 1785 р. про принципи нарахування земельного податку (Йосифінська метрика), патент 1 вересня 1788 р. про описи (інвентарі) будинків, податково-урбаріальний закон від 10 лютого 1789 р. та «Універсал земельно-податкових та урбаріальних законів» від 17 вересня 1789 р.²

Згадані джерела, без сумніву, мали масовий характер, позаяк були створені за певною уніфікованою схемою та збереглися для більшості місцевостей Галичини. Відклалися вони у фондах Центрального державного історичного архіву України, м. Львів: податкові фаші 1773 р. – ф. 146 (Галицьке намісництво, м. Львів), оп. 16 (понад 1700 од. зб., укладених відповідно до давнього адміністративного-територіального устрою Речі Посполитої – воєводств і доміній чи ключів маєтків); урбаріальні описи 1789 р. – ф. 146, оп. 18 (понад 4500 од. зб., укладе-

* *Доліновський Володимир Іванович* – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу давніх актів Центрального державного історичного архіву України, м. Львів;

Слюсарек Кишиштоф – професор, доктор габілітований Інституту історії Ягеллонського університету у Кракові (Польща).

них в алфавітному порядку за циркулами та місцевостями); податкові фасії 1819–1820 рр. – ф. 146, оп. 19 (близько 5500 од. зб., укладених в алфавітному порядку за циркулами та місцевостями); Йосифінський кадастр – ф. 19 (Йосифінська метрика), описи 1–19 (близько 5500 од. зб., укладених за циркулами та місцевостями); Францисканський кадастр – ф. 20 (Францисканська метрика), оп. 1–3, 5–19 (близько 5000 од. зб., укладених за циркулами та місцевостями). Частина матеріалів Йосифінської метрики для місцевостей Замойської ординації зберігається також у Державному архіві у Любліні (Польща), у фонді Архіву Замойської ординації зі Звіринця³.

Податкові джерела використовувалися як польськими, так і українськими дослідниками, рідше австрійськими та німецькими. Втім, у більшості випадків дослідження, що здійснювалися на їх підставі, стосувалися сільських теренів. У цьому контексті варто назвати праці Юзефа Феріха, Романа Роздольського, Яна Рутковського та Вінцентія Стися, що з'явилися у першій половині ХХ ст.⁴ Сьогодні, зокрема почавши від 1990-х років, обидва джерела використовуються у значно ширшому діапазоні, із домінуванням трьох напрямів досліджень: загального огляду історії економіки Австрії та Галичини, монографічних досліджень, присвячених окремим проблемам, зокрема мікротопонімії та соціотопографії, а також розвідок із регіональної та локальної історії. У першому випадку на увагу заслуговують опублікований Аліцією Фальньовською-Градовською (зокрема у співпраці з Францішеком Лесьняком) сумарій йосифінського кадастру для західних циркулів Галичини⁵, а також публікації авторства Вернера Добеша і Райнера Фойхта⁶. Із монографічних досліджень варто згадати, насамперед, опрацювання Маріуша Кульчиковського, присвячені сільському ткацтву, Кшиштофа Слюсарка – функціонуванню дрібної шляхти, Францішека Василя – вірменській спільноті в Галичині⁷. Окрім того, в українській історіографії останнім часом популярними є студії з мікротопонімії (Любов Білінська, Ольга Лужецька), антропонімії (Наталія Вирста) та соціотопографії (Мар'яна Долинська, Марія Погорілко)⁸. У дослідженнях локальної та регіональної історії домінує натомість публікування йосифінського кадастру як джерельного матеріалу, що стосувався конкретних місцевостей (наприклад, едиційна діяльність Юзефа Шиманського⁹).

Йосифінський кадастр і урбаріальні описи нечасто використовувалися у дослідженнях, пов'язаних із міською проблематикою. Для прикладу, ці матеріали становили одне з основних джерел опрацювання історика Лукаша Євулі¹⁰, який сягнув до кадастру у випадку міст, вибраних для дослідження. В австрійській історіографії у цьому напрямі досліджень знаходиться наукова діяльність Паулюса Адельсгрубера, Лорі Коен і Бйорріса Куцмані¹¹. У студіях українських дослідників переважають картографічні та урбаністичні дослідження, що окрес-

люють основні напрями розвитку міст і містечок (Галина Петришин, Уляна Іваночко), а також розвідки з регіональної та локальної історії (Василь Лаба)¹².

Спробу широкого використання податкових джерел для дослідження історії міст Галичини розпочав міжнародний дослідницький колектив польських та українських істориків, реалізуючи проект «На межі культур і народів. Галицькі міста й містечка у йосифінському ґрунтовому кадастрі» (*Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym*). Метою проекту є дослідження всіх міст й містечок, розташованих у найбільш східних циркулах Галичини: Бережанському, Бродівському, Заліщицькому, Тернопільському, Станіславівському. Багатообіцяючі перші результати цих студій доводять, що податкові джерела дають широкі пізнавальні можливості, зокрема у сфері характеристики міського простору та соціальної структури мешканці¹³.

Аби краще розкрити проблематику, потрібно спочатку ближче охарактеризувати джерела, що використовуються у дослідженнях.

Йосифінська метрика

Закон 1785 р. встановлював необхідність здійснення обміру «всіх корисних ґрунтів та нерухомості» кожної місцевості. На їх підставі згодом мала здійснюватися оцінка «вигоди у зерні» з урахуванням врожайності землі. Обмір землі мала виконувати спеціальна комісія у складі циркулярного комісара, економа та геометра, у присутності представника власника місцевості, а також шести представників громади.

Укладенню метрики передувала ціла процедура. Перед початком виконання обміру ґрунтів належало детально встановити межі певної громади, визначити врожайність землі та вказати принципи оцінки врожаю. Наступний етап передбачав здійснення поділу місцевості на менші ділянки, звані нивами. Ними могли бути частини, відокремлені природними кордонами (дороги, водотоки, зарослі тощо) або ж такі, що вирізнялися визначеним способом обробітку. Означувано ниви традиційними місцевими назвами, а у разі їх відсутності – новонаданими. Ділянки, на яких знаходилися будинки, що становили центральну частину місцевості, завжди отримували назву «Місцева площа» або «Городи». Звідси належало розпочинати процес обміру ґрунтів із почерговим вписуванням до книги обмірів спершу будинків (халуп), а згодом – городів та інших угідь. Кожна з цих позицій мала бути вписана до окремої рубрики, позначеної окремим номером «топографічного порядку» – номером ділянки. Такий запис мав містити конскрипційний номер будинку і прізвище актуального власника.

Подальші кроки укладення метрики були пов'язані з проведенням оцінки розміру врожаю та прибутку з урахуванням сільськогосподарських культур, характерних для цієї місцевості. Загал усієї землі по-

ділявся на «прибуткові» і «неприбуткові». До першої категорії зараховувалися ґрунти, з яких можна було отримати прибуток, а відтак: орні поля, луки, городи й сади, пасовища, облоги, стави, хаші, винниці та ліси. Потенційний прибуток з орного поля визначався на підставі врожаю чотирьох головних зернових культур: пшениці, жита, ячменю та вівса; з лук (тут також городи й сади та інші угіддя) – на підставі зібраного сіна й отави; з лісів – на підставі отриманої деревини.

Останнім етапом процесу обміру ґрунтів було укладення сумарію фашії громади, тобто сумаричного зіставлення площі всіх видів земельних угідь та отриманого від них врожаю. Цей документ затверджувався циркулярною комісією, яка на його підставі вираховувала вартість врожаю – розмір річного прибутку від обробітку землі; ці дані дозволяли встановити розмір податкових зобов'язань.

Документація, створена у процесі укладення йосифінського кадастру, була доволі багатою. Метрика складалася з основних та додаткових документів. До групи основних належали: опис меж місцевості – як правило шлях, який треба подолати, щоб обійти всі межові стовпці (кіпці); засади фашіювання – опис нив та розміщених у їхніх межах різного роду ґрунтів, принципи оцінки розміру врожаю; книга обмірів – табеляричний перелік усіх ділянок та їхніх власників; сумарій фашії громади (знаний як сумарій домінікальних та рустикальних ґрунтів), що містив зіставлення площі земельної власності двору та громади, а також зібраного на них врожаю.

Найважливішою частиною метрики була книга обмірів. Вона укладалася на готових друкованих аркушах, кожен з яких поділено на 3 основні частини: 1) номер місцевого топографічного порядку – номер ділянки (уможливлює ідентифікацію даної ділянки у Францисканській метриці); 2) ім'я та прізвище землевласника, а також номер його будинку (у цій рубриці вказувався також рід угіддя, будівлі або об'єкта); 3) площа земельних ділянок та розмір врожаю з поділом на орні землі, луки, винниці та ліси. Площу подано у моргах і сажнях (1 морг = 1600 квадратних сажнів = 0,5755 га), врожай зерна – у кірцях та гарнцях (1 корець = 32 гарнці або 64 півгарнці = 122,9984 л), врожай сіна – в центнерах/цетнарах (1 центнер = 100 фунтів = 40,55 кг); збір деревини – в кубічних сажнях (1 сажень = 8 стіп = приблизно 4 м³).

Додаткові документи Йосифінської метрики представлені: генеральним сумарієм обміру всієї власності – документ подібний до сумарію домінікальних та рустикальних ґрунтів, доповнений даними про церковну земельну власність; сумарієм церковних ґрунтів – перелік земель, що перебували у власності костелів, церков та монастирів; сумарієм підрахунку контрольованого прибутку від землі за 3 роки (служив для перевірки даних щодо розміру врожаю); табелем оцінки прибутку від двірських лісів – документ, у якому оцінювався розмір прибутку

від лісових ділянок (укладався циркулярними службовцями); сумарієм «прибутку» (врожаю) від домінальних та рустикальних ґрунтів із перерахунком на грошову вартість – фактична оцінка розміру врожаю, як підстави для нарахування земельного податку. Трапляються й сумарії екстрактів – перелік землевласників з інформацією про прибутки з полів, лук та лісів.

Опис та класифікація будинків

Опрацювання земельного кадастру мало причинитися до детальної оцінки прибутку від орних земель і тим самим до більш ефективного стягування податку. Досягнення подібної мети передбачала також реформа, що запроваджувала податок від будинків.

Оподаткуванню підлягали всі житлові будинки за винятком будинків, джерелом утримання власників яких був обробіток землі, будівель державних установ, митниць, шкіл, шпиталів, фабрик, ремісничих майстерень тощо. Ставка податку вираховувалася на підставі чиншу, який можна було отримати від найму будинку чи його частини. Нарухування податку відбувалася за спеціальною процедурою, пов'язаною з укладенням відповідних інвентарів. У першу чергу належало укласти т. зв. опис (перелік) усіх будинків певної місцевості. Після цього домінія мала підготувати фасію податку – перелік будинків, що підлягали оподаткуванню, у якому зафіксовано прибутки від їх можливого найму.

Комплекс документації, укладеної у процесі проведення оцінки прибутків від будинків налічував 3 документи:

– «Перелік усіх будинків і приналежних до них городів, що знаходилися в межах громади N. разом з аргументуванням щодо оподаткування або ж звільнення від нього з якихось причин». Документ містив рубрики: конскрипційний номер будинку, топографічний номер будинку і городу (номери ділянок), прізвище власника, інформацію про підлягання чи не підлягання оподаткуванню з обґрунтуванням причин;

– «Формуляр одинарного фасіювання земельного прибутку від будинків, що служив для службової перевірки цього прибутку» (більше знаний як «Фасія за цілий минулий рік від св. Юрія 1787 до св. Юрія 1788») – перелік будинків, що підлягали оподаткуванню. Цей документ, подібно до попереднього, містив рубрики із конскрипційними та топографічними номерами будинків й городів, прізвищами власників. Цю інформацію доповнювали: детальна характеристика (опис) зайнятих чи орендованих приміщень, сума задекларованої власником отримуваної орендної плати, прибуток нетто, а також вирахована сума податку;

– «Формуляр до поточного одинарного фасіювання з орендної плати для власників будинків у більших містах» – допоміжний документ, що використовувався при опрацюванні формуляра одинарного фасіювання.

Податково-урбаріальна реформа 1789 р.

Кульмінацією, а заодно й продовженням змін, започаткованих у 1785 р., була податково-урбаріальна реформа, запроваджена патентом від 10 лютого 1789 р. Закон поділявся на 2 частини. У першій частині йшлося про «монархічний земельний податок», ставка якого визначалася на підставі йосифінського кадастру. Становила вона 8,28% і ставала обов'язковою від 1 листопада 1789 р. У другій частині впроваджено рішення, що мали на меті забезпечення підданим засобів на утримання родини та розвиток господарства. Відтак встановлено принцип, що розмір податку та зобов'язань щодо двору не повинні перевищувати 30% бруто-прибутку від господарства. Тому річний розмір усіх феодалних повинностей, зокрема й десятини, мав бути не більшим, ніж 17,78% земельного прибутку, а розмір державних податків – 12,22%. У подальшій перспективі плановано заміну панщини на чинш.

Урбаріально-податкова реформа так і не була реалізована (у 1790 р. її припинено), втім після неї залишився повний комплекс документації. Складався він із трьох серій документів: опису місцевості і т. зв. порівнянь, «анотації» (*Erledigung*) та додатків.

Опис місцевості складався з двох частин. У першій частині (традиційно званій описом громади) подавалася інформація, скільком власникам належала ця місцевість, а також детально охарактеризовано правове становище населення, описано повинності, до виконання яких були зобов'язані окремі групи мешканців. Другу частину складала т. зв. підрахування і порівняння, у яких вказувалися: загальна сума прибутку з поділом на окремі категорії підданих, перелічених в описі місцевості; розмір повинності, вирахованої згідно з принципами, зазначеними в урбаріальному патенті, розмір попередньо віддроблюваної панщини та інших повинностей, а також суму, на яку попередні повинності перевищували їх максимально допустимий розмір.

Укладена німецькою мовою «анотація» (*Erledigung*) містила скорочену версію опису громади.

Додатки, часто звані також консігнаціями, являли собою табеляричні списки підданих, які в описі громади були зараховані до певних визначених категорій населення. Обсяг інформації у додатках був доволі різним, але, як правило, вона містила такі дані: ім'я та прізвище власника, а також номер будинку; розмір господарства та отримуваних від нього земельних прибутків; феодалні повинності, їх кількість, розмір чиншів тощо.

Універсал 17 вересня 1789 р. був останнім із низки правових актів, що стосувалися реформи земельного податку. Містив він технічні регламенти, пов'язані зі збором земельного податку і податку від будинків, зокрема терміни їх сплати.

Використання податкових документів

На підставі обговорених джерельних матеріалів можна досліджувати різні аспекти функціонування міст, зокрема правовий статус і структуру власності, елементи міського, суспільного та соціального простору.

Правовий статус та структура власності відображені в урбаріальних описах. Наведемо 3 приклади: Броди – місто мало трьох власників; Тернопіль – мешканці володіли правом спадкування й продажу будинків, що характеризувало їх як типових міщан; Янів (тепер – с. Долина Тернопільської обл.) – мешканців фактично потрактовано як селян без права спадкування будинків та зобов'язаних до відробітку панщини.

На підставі опису меж, засад фасіювання, сумаріїв громади, книги обмірів та інших документів Йосифінської метрики можна встановити й різні елементи міського простору: площу міських ґрунтів, структуру земель, що оброблялися і не оброблялися. Відтворення просторового устрою міста стає можливим завдяки здійсненню поділу території міста на ниви, межі яких найчастіше визначалися на основі мережі доріг та річок. Дані книги обмірів дозволяють здійснити характеристику забудови міста (двори, дворики, будинки, халупи), визначити наявність господарських об'єктів (крамниці, винниці, заїжджі будинки), об'єктів технічної інфраструктури (вулиці, дороги, мости, греблі тощо) та фізіографічних об'єктів (потoki, ріки, стави, озера, болота).

Наявність осередків міської, двірської, державної, церковної чи військової влади уможливує відтворення суспільно-політичного простору міста.

Інформація книги обмірів, інвентарів будинків та урбаріальних описів є важливою для дослідження соціального простору міста, зокрема соціально-професійної та релігійно-етнічної структури мешканців. Варто однак пам'ятати, що інтерпретація етнічної структури (поляки, українці, євреї, інші) є складною з огляду на наявний у тогочасних джерелах поділ населення на 2 групи: євреїв і християн; серед християн натомість не розрізнено католиків та уніатів (у деяких випадках виділено вірмен). Підписання документів, які творять фасцикулу Йосифінської метрики, представниками громади дозволяє визначити міську еліту.

Загальна характеристика міста (приклад Олеська)

Практичність використання податкових джерел 1780-х років для дослідження міст Галичини пропонуємо розглянути на прикладі Олеська. Це одне із небагатьох міст, для якого зберігся фактично цілий комплекс податкових документів: Йосифінська метрика, інвентар будинків та урбаріальний опис¹⁴

Олесько адміністративно належало до Бродівського (з 1789 р. – до Золочівського) циркулу і, відповідно до опису меж, сусідувало з такими селами, як: Білий Камінь, Гутисько Олеське (Гута Олеська), Кути, Підгірці, Підлисса, Хватів, Черемошня та Юськовичі.

Місто входило до складу заставних (збанкрутілих) маєтків графа Вацлава Жевуського, обов'язки адміністратора та управителя яких виконував Теодор із Пшиборова Гурський. Окрім того, власниками незначних частин міста, що не підлягали владі власника, були: римо-католицька парафія (пробоц Радванський), 3 греко-католицькі парафії (парохи Павло Качинський, Михайло Сподинкевич та Якуб Косій), а також монастир оо. капуцинів.

Загальна площа Олеська становила 3871 морг $1038\frac{3}{6}$ сажнів землі. До категорії домінікальних (двірських) земель зараховано угіддя, що перебували у руках власника міста, римо-католицьких священників та шпиталю (при костелі). Їхня площа разом займала 2663 морги $858\frac{2}{6}$ сажнів, з яких 329 моргів $1532\frac{3}{6}$ сажні складала орні землі, 2285 моргів $1535\frac{5}{6}$ сажнів – луки, 47 моргів 990 сажнів – ліси. Площа рустикальних (громадських) земель, до яких зараховано також ґрунти греко-католицьких священників, становила відповідно: 733 морги $92\frac{3}{6}$ сажні орної землі та 475 моргів $87\frac{4}{6}$ сажнів лук.

Сумарно орні землі Олеська займали площу 1063 морги 25 сажнів, луки (тут також городи й сади, пасовища, стави, чагарники, теребежі) – 2761 морг $23\frac{3}{6}$ сажні, ліси – 47 моргів 990 сажнів. Деякі з угідь мали власні чи топографічні назви, як от: двірський сад на Псярні, двірське поле, зване «Тухлів», двірський лан у Циківській долині, сад на Гридовщині, поле над Гнилим потоком, поле і луки Війтівщина, луки Багністі, луки, звані «Під Болотом», міське пасовище «Пушкарня», пасовище під Липиною, сіножать на хмільнику під капуцинським муром тощо. Ліс віком від 60 до 80 років мав назву «Вільшина під замком». В описах меж Олеська згадані також й інші ліси – «Божев», «Циків», «Мочари», «Вапнисько», «Гавареччизна», «За Деберкою», «На Вугляриськах», «Над Дубовою», «Над Рипіном».

Територія Олеська займала 6 великих нив: I. Городи (Місцева площа); II. Біля Мостика; III. Мочин; IV. Фільварки; V. Четвертина; VI. Загуменки. Кожна з них складалася з менших частин, також додатково подрібнених. Для прикладу, у межах ниви I. Городи (Місцева площа) розмішувалися середмістя та 5 передмість: Гончарське, Пекарське, Підзамче, Підвалля і Воля зване, «Від львівської брами» у старому місті – зараз зване Воля. Виокремлено також міську ринкову площу, площу, на якій знаходилися єврейські винниці та гуральні «понад річкою Ліберцією», площу на передмісті Підвалля і Воля званому.

Топографічне розміщення сільськогосподарських угідь було різним і залежало від родючості землі чи окремо визначеного способу її обробітку. На ниві «Городи» знаходилися городи й сади, а також частина тих угідь, які були розміщені у межах інших нив – орні поля, луки, сіножаті, пасовища, стави й копанки, ліси.

Прибуток від орних полів визначався на підставі врожаю чотирьох основних зернових культур: пшениці, жита, ячменю та вівса. Врожай з двірських земель (разом із шпитальним ґрунтом) складав (в кірцях): пшениця – $333^{36}/_{64}$, жито – $972^{49}/_{64}$, ячмінь – $739^{57}/_{64}$, овес – $1097^{39}/_{64}$. Громада зі своїх ґрунтів збирала $479^{46}/_{64}$ кірців пшениці, $2131^{17}/_{64}$ – жита, $1737^{40}/_{64}$ – ячменю, і $1861^{35}/_{64}$ – вівса. Загальний урожай зернових за 3 роки становив $9353^{60}/_{64}$ кірці, середній урожай з 1 морга – $4^{25}/_{64}$.

Луки та зараховані до них угіддя приносили дворові 411,55 центнери солодкого та 13612,03 центнери кислого сіна, а також 102,88 центнери отави. Громада з лук, городів та пасовищ отримувала 3246,92 центнери солодкого та 1717,69 центнери кислого сіна, 828,29 центнери отави.

Ліс, прибуток від якого таксовано за щорічним приростом твердих та м'яких порід дерев, приносив дворові $41\frac{1}{4}$ сажнів дерева.

В Олеську функціонували об'єкти двірської (домініальної) адміністрації та міської влади: замок, ратуша (з мурованими крамницями) та будинок канцелярії домінії.

У місті налічувалося 224 будівлі, зарахованих до житлових, серед яких: 222 будинки (повністю або частково дерев'яні), 1 халупа¹⁵ та ратуша, власником якої був Лейба Поніковецький. Найбільша кількість будинків була сконцентрована у середмісті – 60, трохи менше на кожному з передмість: на Пекарському – 48, Підвалля і Воля званому – 46 (5 з них були розташовані на окремо виділеній площі з винницями та гуральнями), на Гончарському – 33, на передмісті «Від львівської брами» у старому місті – зараз зване Воля – 20, на Підзамчі – 15. Виокремлено також порожні ділянки (*place puste*), переважно від будинків. На одному з них збудовано офіцини.

В Олеську було щонайменше 6 сакральних споруд: монастир оо. капучинів, 2 муровані костели: Св. Трійці (фарний), при якому діяло братство, та Св. Катерини, а також 3 греко-католицькі церкви: Успіння Пресвятої Богородиці (*Św. Uspięńska*), Св. Дмитрія (*Św. Dymitrowska*), Св. Миколая (*Św. Mikolińska*). У книзі обмірів згадано також дерев'яну церкву та «Пречисту» церкву (ймовірно, йшлося про якісь із перелічених вище церков). Окрім того, у місті було 3 цвинтарі: 1 новий (на ньому, за даними засад фасіювання, стояв костел (*kościółek*), можливо, Св. Катерини) та 4 старих – церкви Св. Миколая та церкви «Пречистої», 2 – без означення. У книзі обмірів зафіксовані також лани, на яких під час епідемії холери (*«podczas powietrza»*) було 2 цвинтарі (1 – єврейський). Діючий єврейський цвинтар (кіркут, окопище) знаходився поміж ґрунтами села Юськовичі¹⁶.

У книзі обмірів не виявлено інформації про наявність в Олеську синагоги, датованої то XVII, то XVIII і навіть XIX ст. Щоправда, місцевий рабин (невідомий з імені та прізвища) фігурує як власник нерухомості у Бродах (буд. № 74 і 936)¹⁷. В Олеську знаходився «єврейський

дім» (*dom żydowski*), призначення якого однак не вказано; відомо лише, що у ньому мешкав (?) профос. У наявному в місті будинку єврейського кагалу мешкав вірник (урядник єврейської громади), знаходилися комора і стайня для коней, а також ятки, де продавали м'ясо¹⁸.

У місті функціонували також громадські будівлі для охорони здоров'я та освіти – шпиталь (при костелі) та єврейська школа. Діяли також єврейська лазня в середмісті та лазні (*lazienki*) на Гончарському передмісті.

В Олеську функціонували 2 фільварки: один у власності двору, званий Северинівка, інший – греко-католицького священика Михайла Сподинкевича (буд. № 157). З інших господарських об'єктів зафіксовано один або ж кілька млинів («*ulica do młyna idąca*», «*łan nad młynami*») та 7 винниць (у власності євреїв). Для торгівлі служили муровані крамниці при міській ратуші; торги проводилися також на Ринковій площі.

Добре була розвинена й інфраструктура міста. Фактично у межах кожної ниви знаходилися дороги та вулиці, означені переважно напрямками: до Пекарського передмістя, до церкви, до Ринку, із замку в місто, з передмістя до окопища, до болота тощо. Окремі шляхи сполучення, звані гостинцями, з'єднували Олесько з Хватовом, Підгірцями, Сасовом, Юськовичами. Існували також 2 брами (Бридська та Львівська), вал навколо міста, гребля та міст через річку Ліберцію. На площі передмістя Підвалля і Воля званому були стайня (*stajnia cesarska*) та криниця.

Через місто протікали річка Ліберція та потічок Гнилий Потік. Згадані також двірський став Покрова, ставок Ставицько, копанки, болота й рови.

У книзі обмірів немає інформації про функціонування у місті військових об'єктів, однак фігурування там осіб із військовими званнями – ад'ютанта і профоса – може свідчити про наявність принаймні невеликого військового загону чи складу. Відомо також, що монастир оо. капуцинів у 1785–1788 рр. використовувався як військовий шпиталь¹⁹.

Зважаючи на структуру власності землі, характеристику забудови та соціальну структуру Олеська, можна відтворити і його суспільно-політичний простір. Тут виокремлюємо 3 осередки влади:

- двірська влада – власник міста граф Вацлав Жевуський (у цьому випадку – адміністратор маєтків Теодор із Пшиборова Гурський);
- міська влада – 2 війти та магістрат;
- духовна влада – 2 римо-католицькі (Св. Трійці та Св Катерини) та щонайменше 3 греко-католицькі парафії (Успіння Пресвятої Богородиці, Св. Дмитрія, Св. Миколая), а також єврейська громада на чолі з рабіном.

Можна припустити, що у місті діяв також осередок військової влади, репрезентований невідомими з імені та прізвища ад'ютантом та профосом.

У світлі Йосифінської метрики в Олеську було 548 землевласників (разом із власником міста та церковною власністю), зокрема й священник Попейко із сусідніх Чижок. Серед них 39 осіб, що мешкали переважно у середмісті та на передмістях, володіли лише будинками, 4 – будинками і винницями, 1 – будинком, винницею та порожньою ділянкою, 2 – винницями, 1 – ратушею, 8 – лише порожніми ділянками. Будинки й городи з садами площею до 1 морга перебували у власності 111 осіб. 1 власник мав будинок та 2 порожні ділянки, 1 з яких була зарахована як город площею до 1 морга. Такі ж порожні ділянки перебували у руках ще двох власників. Будинки, городи та інші угіддя площею до 1 морга належали 6 особам, земельні ділянки такої ж площі, однак без будинків – 111, сад, записаний без площі – 1. Решта 261 міських власників обробляли ґрунти площею понад 1 морг²⁰. Серед них 130 осіб мали господарства площею від 1 до 2 моргів, 75 – 3–5 моргів, 38 – 6–10 моргів, 14 – 11–20 моргів. Ділянками площею понад 21 морг володіли лише двір, а також римо- та греко-католицькі священники. Окрім них, власниками найбільшої кількості землі були: Ян Озерянський (буд. № 119) – 20 моргів $1073\frac{3}{6}$ сажнів, Іван Вернюк (№ 330) – 19 моргів $568\frac{4}{6}$ сажнів, Александр Віденський (№ 324) – 18 моргів $399\frac{1}{6}$ сажнів, Пйотр Пньовський [бургграф] (№ 374) – 17 моргів 517 сажнів, Ян Залевський (№ 254) – 16 моргів 1264 сажнів.

Власників будинків та городів і садів, площа яких не перевищувала 1 морга земельних, зараховуємо до типових міщан, зайнятих ремеслом, торгівлею чи найманою працею; натомість власників земельних наділів площею понад 1 морг варто вважати міщанами-землеробами, джерелом утримання яких був обробіток землі.

Соціально-професійну структуру Олеська відтворює також збережений інвентар будинків, що підлягали оподаткуванню. У ньому зафіксовано 123 власники, у руках яких на той час перебувало 159 об'єктів нерухомості (будівля як окрема одиниця разом із прилеглими до неї приміщеннями), зокрема й у різних частинах міста. Серед них нараховуємо 129 житлових будівель, 11 заїжджих будинків, 6 винниць, 5 магазинів, 3 пивниці, по 1 крамниці, шинку та шпихліру (комори, амбару) на збіжжя. При деяких будинках виявлено кухні, пекарні, пивниці, крамнички, возівні та стайні.

Найчисленнішу групу цих власників становили представники ремісничих професій: ткачі, шевці, столярі, ковалі, гончарі, кушнірі, пекарі та кравці; згадано також по одному різнику, винарю, каменяру та цирульнику. Відомо також, що на двірських ґрунтах мешкали мельники, звільнені від виконання шарварку. До «людей торгівлі», представ-

лених переважно євреями, належали купці, гендлярі, шинкарі, крамарі, фактори (посередники), а також гуртівники. Нерухомість у місті мали й оплачувані кагалом четверо вчителів єврейської школи. На підставі подання прізвищ окремих власників можемо припускати наявність й інших професій: боднарі, фурмани, кантори, котлярі, мулярі, склярі та ін.

Відповідно до урбаріального опису, громада міста Олеська, окрім однієї римо-католицької (пробоц Радванський) та трьох греко-католицьких парафій (парохи Павло Качинський, Михайло Сподинкевич та Якуб Косій), а також монастиря оо. капуцинів, підпорядковувалася владі Теодора Гурського, адміністратора та управителя маєтків.

Кількість усіх міщан (разом з євреями), згаданих в урбаріальному описі, складала 392 особи. Зважаючи на структуру власності міста, їх можна поділити на: власників будинків і халуп та невеликих ділянок (загородники або халупники); власників земельних ділянок, типових для селян – цілогрунтових земель. Представників перших двох груп зарахуємо до типових міщан (220 осіб), третьої – до міщан-землеробів (172 особи).

Міщани Олеська зобов'язані були відбувати різного роду повинності, обсяг яких залежав від розміру землі, що перебувала у їхній власності. Одним із обов'язкових, як для християн, так і євреїв, було жниво збіжжя на двірських ланах (християни – 375 кіп, юдеї – 125); допускалася його заміна на грошовий чинш. Обов'язковим для всіх, за винятком мельників, був також відробіток шарварку для забезпечення мостів, доріг та греблі. Для міщан, які мали власні будинки та винниці, був передбачений грошовий чинш від нерухомості. Деякі піддані сплачували також додаткові данини, наприклад, власники пасік – «*zawiadujący forszpanami*» десятину. Піддані греко-католики платили своїм парохам церковну десятину – проскурне та на церковне вино, додатково – дякові або церковній прислузі. Вільними від повинностей залишалися вїт («*zawiadujący forszpanami*») та 2 збирачі податків.

Релігійно-етнічна структура міщан Олеська була менш строкатою. За віросповідною ознакою виокремлюємо 2 групи: християни (католики, уніати) та юдеї. Кількість міщан-християн, репрезентованих в урбаріальному описі, переважала кількість міщан-євреїв – 325 та 67 осіб відповідно. Дещо відмінними ці пропорції були у Йосифінській метриці – 488 та 59 осіб. Значно складнішим є визначення етнічної приналежності християнського населення, позаяк написання імен та прізвищ у документах не завжди є однозначним. Утім, кількість та розміщення костелів і церков дають підстави вважати, що чисельність поляків та українців могла бути приблизно однаковою, з можливою незначною перевагою останніх.

Представники громади, підписи яких містяться у документах, творили тогочасну еліту. До неї належали:

– представники двірської адміністрації: Теодор Гурський – адміністратор та управитель маєтками, Юзеф Тимінський, Войцех Одровонж Годковський, Францішек Венявський – уповноважені;

– представники міста: Миколай Озерянський та Ян Невереньчук – війти (перший фігурує також як депутат, другий як присяжний); Антоній Селевон, Станіслав Білецький та Павло Віденський (Відемський) – уповноважені (останній фігурує також як «польовий»); Ян Якимович, Григорій Якимович – депутати; Пйотр Кішай, Марцін Весоловський, Базилій Троянський, Павло Туробульський, Григорій Мандюк, Ян Шуневич, Теодор Токарський та Стефан Курилко (Курилкевич) – присяжні; Ян Вернюк – з громади;

– духовні особи: пробощ Радванський, греко-католицькі священники Павло Качинський, Михайло Сподинкевич та Якуб Косій.

Документи, створені у процесі реалізації податкових реформ 1780-х років, мають важливе значення для дослідження історії галицьких міст. Приклад Олеська демонструє, що одночасний аналіз Йосифінської метрики та урбаріальних описів дозволяє не лише точно встановити площу міських земель, але й вказати структуру їх власності. Стає можливим і дослідження просторового устрою міста – розміщення нив та земельних ділянок, структури та площі угідь. Матеріали йосифінського кадастру мають фундаментальне значення для визначення типу забудови, зокрема житлових будівель, наявності об'єктів громадського користування, релігійних чи освітніх інституцій, господарських об'єктів. Містять вони й інформацію про функціонування технічної інфраструктури міста, а саме: кількості та розміщення доріг, вулиць, бродів, мостів, валів, гребель тощо.

Йосифінська метрика, інвентарі будинків та урбаріальні описи дають значні можливості дослідження суспільно-політичного та соціального простору міст. На підставі метрики можна встановити наявність у місті органів влади (двірської, державної, релігійної), а також визначити соціальну структуру землевласників, тобто осіб, що володіли землею. Використання інформації інвентарів будинків (якщо вони збереглися) та урбаріальних описів дозволяє не лише окреслити соціально-професійну структуру населення, а й охарактеризувати правове становище окремих груп мешканців та виокремити тогочасну еліту міста.

Найбільшою ж перевагою представлених податкових джерел є їх масовий характер, що уможливує здійснення порівняльних студій, зокрема й у масштабі всієї Галичини.

¹ Стаття підготовлена у рамках реалізації наукового проекту під назвою «Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym», що фінансується Національним центром науки і зареєстрований під номером 2016/22/M/HS3/00163.

² Edicta et mandata universalia Regnis Galiciae et Lodomeriae a die 11 septembr. Initae possessionis promulgata, Leopoli [1772] (далі – Pilleriana, 1772, Pilleriana, 1785 і тд.). S. 24–25; Pilleriana, 1785. S. 61–76, 148–149; Pilleriana, 1788. S. 154–173; Pilleriana, 1789. S. 49–54, 122–123, 140, 165–167, 171–172; Pilleriana, 1790. S. 32–36. Детальніше про склад та інформаційний потенціал цих джерел див.: *Ślusarek K.* Materiały podatkowe jako źródło do dziejów miast galicyjskich w czasach józefińskich // *Galicyjskie miasta w epoce zmian społeczno-politycznych w Europie Środkowo-Wschodniej w XVIII–XIX wieku / zbiór studiów pod red. T. Kargola, B. Petryszak i K. Ślusarka.* Kraków-Lwów, 2018. S. 255–268.

³ Повний перелік збережених документів можна знайти у виданні: *Gospodarka Galicji 1772–1867. Inwentarz materiałów historycznych z archiwów i bibliotek Polska, Austrii i Ukrainy.* Т. I / pod red. K. Ślusarka. Kraków, 2015. S. 253–255; Т. II / pod red. K. Ślusarka. Kraków, 2015. S. 107–169, 264–271, 279–318. Див. також: *Йосифінська (1785–1788) і Францисканська (1819–1820) метрики. Перші поземельні кадастри Галичини. Показчик населених пунктів.* Київ, 1965.

⁴ *Fierich J.* Kultury rolnicze, zmianowanie i zbiory w katastrze józefińskim // *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych.* 1950. Т. XII. S. 162–175; *Rozdolski R.* Die grosse Steuer- und Agrarreform Joseph II, Warschau, 1961; *Його ж.* Stosunki poddańcze w dawnej Galicji. Т. 1–2. Warszawa, 1962; *Rutkowski J.* Galicyjski kataster gruntowy jako podstawa statystyki własności ziemskiej // *Wiadomości Statystyczne o Stosunkach Krajowych.* 1917. Т. 25. Z. 3. S. 23–36; *Styś W.* Metryki gruntowe józefińskie jako źródło do historii gospodarczej Galicji // *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych.* 1932. Т. II. S. 86–97.

⁵ *Falniowska-Gradowska A.* Studia nad społeczeństwem województwa krakowskiego w XVIII wieku. Struktura własności ziemskiej i użytkowanie gruntów w świetle katastru józefińskiego. Warszawa, 1982; *Falniowska-Gradowska A., Leśniak F.* Struktura własności ziemskiej i użytkowania gruntów w Galicji w cyrkulach rzeszowskim, sanockim i tarnowskim w świetle katastru józefińskiego (1785–1787). Toruń, 2009.

⁶ *Drobesh W.* Bodenerfassung und Bodenbewertung als Teil einer Staatsmodernisierung. Theresianische Steuerrektifikation, Josephinischer Kataster und Franziszeischer Kataster // R. Furter, A.-L. Head-König, L. Lorenzetti (Red.), *Les migrations de retour. Rückwanderungen, Histoire des Alpes – Storia delle Alpi – Geschichte der Alpen.* 2009/14. S. 165–184; *Feucht R.* Flächenangaben im österreichischen Kataster. Diplomarbeit am Institut für Geoinformation und Kartografie der Technischen Universität Wien, 2008.

⁷ *Kulczykowski M.* Andrychowski ośrodek płócienniczy w XVIII i XIX wieku. Wrocław, 1972; *Його ж.* Chłopskie tkactwo bawełniane w ośrodku andrychowskim w XIX wieku. Wrocław, 1976; *Ślusarek K.* Drobna szlachta w Galicji 1772–1848. Jędrzejów – Kraków, 2011; *Wasył F.* Ormianie w przedautonomicznej Galicji. Studium demograficzno-historyczne. Kraków, 2015.

⁸ *Білінська Л.* Мікротопоніми Тисменичини відомного походження // *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Сер. Мовознавство, Тернопіль, 2009.* Вип. 2 (17). С. 172–181; *Лужецька О. Б.* Мікротопонімія Південно-Західного Опілля : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Лужецька Ольга Богданівна; Тер-

нопільський нац. пед. ун-т імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2014; *Вирста Н.* Українські та німецькі прізвиська, мотивовані назвами професій (лексико-семантичний аналіз) // Актуальні проблеми філології та перекладознавства. Хмельницький, 2013. Вип. 6(1). С. 36–46; *Долинська М.* Історична топографія Львова XIV–XIX ст. Львів, 2006; *Її ж.* Йосифінська метрика – головне джерело для відтворення історичної топографії (культурного краєвиду) міст, містечок і сіл Галичини // *Galicyskie miasta w epoce zmian społeczno-politycznych w Europie Środkowo-Wschodniej w XVIII–XIX wieku / zbiór studiów pod red. T. Kargola, B. Petryszak i K. Ślusarka, Kraków – Lwów, 2018. S. 81–94; Долинська М., Погорілко М.* З історичної топографії Львова (гори Львова) // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Львів, 2015. Т. 268. С. 107–127.

⁹ Див.: *Państwo wojnickie w metryce józefińskiej z 1785–1787 roku. Wojnicz, Zamoście, Ratnawy i Łopoń / wyd. J. Szymański. Wojnicz, 2000.*

¹⁰ *Jewuła Ł.* Galicyjskie miasta i miasteczka oraz ich mieszkańcy w latach 1772–1848. Kraków, 2013.

¹¹ *Adelsgruber P., Cohen L., Kuzmany B.* Getrennt und doch verbunden. Grenzstädte zwischen Österreich und Russland 1772–1918, Wien-Köln-Weimar, 2011; *Kuzmany B.* Brody. Eine galizische Grenzstadt im langen 19. Jahrhundert, Wien-Köln-Wiemar, 2011.

¹² *Іваночко У.* Вплив соціально-функціональних процесів на розвиток урбанізації в Галичині кінця XVIII – початку XX ст. // Історична топографія та соціотопографія України : зб. наук. праць / редкол.: Я. Дашкевич, П. Сохань та ін. Львів, 2006. С. 258–298; *Лаба В.* Історія міста Перемишляни від найдавніших часів до 1939 року. Львів, 2001; *Петришин Г., Іваночко У.* Еволюція принципів класифікації міст Галичини в австрійський період // Книга міст Галичини. Міждисциплінарні дослідження у містознавстві. Вісник Державного ун-ту «Львівська політехніка». Львів, 1999. № 379. С. 67–95.

¹³ Перші результати досліджень вже опубліковані. Див.: *Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym. T. I: Brody / opr. T. Kargol, Kraków, 2018. URL: <http://www.miasta-galicji.pl/assets/materialy/Brody.pdf> (дата звернення: 09.10.2018); *Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym. T. II: Husiatyn i Tarnopol / opr. V. Dolinovskyi, Kraków, 2018. URL: http://www.miasta-galicji.pl/assets/materialy/Husiatyn_Tarnopol.pdf (дата звернення: 09.10.2018).* Див. також: *Доліновський В.* Соціально-професійна структура міщан Олеська на підставі інвентаря будинків 1789 р. // *Galicyskie miasta w epoce zmian społeczno-politycznych ... S. 21–50; Kańkowski M.* Miasto Józefów w świetle opisań urbarialnych // *Galicyskie miasta w epoce zmian społeczno-politycznych ... S. 123–130; Kargol T.* Konfrontacja metryki józefińskiej z innymi źródłami historycznymi na przykładzie topografii i społeczeństwa Brodów w II połowie XVIII wieku // *Galicyskie miasta w epoce zmian społeczno-politycznych ... S. 131–148; Ruszala K.* Społeczeństwo miasteczka galicyjskiego w pierwszych latach rządów austriackich w świetle pierwszego katastru gruntowego, tzw. metryki józefińskiej na przykładzie Jasła // *Społeczeństwo i gospodarka Galicji w latach 1772–1867. Źródła i perspektywy badań / Zbiór studiów pod red. T. Kargola i K. Ślusarka. Kraków, 2014. S. 129–144; Zamoyski G.* Nowy Targ i jego mieszkańcy w świetle metryki józefińskiej // *Galicyskie miasta w epoce zmian społeczno-politycznych ... S. 289–313.**

¹⁴ ЦДІАЛ України (Центральний державний історичний архів України, м. Львів). Ф. 19 (Йосифінська метрика). Оп. 18. Спр. 149; Ф. 146 (Галицьке намісництво, м. Львів). Оп. 18. Спр. 1578. Інвентар будинків записаний як «*Klasyfikacja w tomach 3 Państwa Oleskiego Miasta Oleska*». Характеристику цього джерела див.: *Доліновський В.* Соціально-професійна структура міщан Олеська ... S. 51–80.

¹⁵ Не виключено, що їх було більше, однак при класифікації житлових будівель у книзі обмірів відсутні інші означення, окрім вказаних.

¹⁶ ЦДІАЛ України. Ф. 19. Оп. 18. Спр. 153. Арк. 14зв. –15.

¹⁷ Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym. T. I: Brody / opr. T. Kargol, Kraków, 2018. URL: <http://www.miasta-galicji.pl/assets/materialy/Brody.pdf> (дата звернення: 09.10.2018).

¹⁸ *Доліновський В.* Соціально-професійна структура міщан Олеська ... S. 72.

¹⁹ Olesko // Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich / wydany pod red. B. Chebrowskiego i W. Walewskiego. T. VII. Warszawa, 1886. S. 465.

²⁰ Серед них 2 особи були власниками двох будинків – в середмісті та на передмісті. Ними були греко-католицький парох Павло Качинський (буд. № 76; один із будинків – «на міському ґрунті») та Григорій Якимович (буд. № 168).

An overview of the complex of sources that emerged as a result of tax reforms in the Austrian Empire in the late 1780s is given. The composition and information potential of these sources have been characterized, their significance is analyzed for the study of the history of the cities of Galicia. On the example of the city of Olesko the practicality of using tax documents for studying urban issues has been demonstrated.

Key words: Joseph II metric; the urban descriptions; inventory of houses; cities of Galicia; urban space; socio-professional structure.